

СЕКЦІЯ 1

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ТОТАЛІТАРНА ЛЮДИНА В УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО РЕДУКЦІОНІЗМУ: СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

TOTALITARIAN MAN IN THE CONDITIONS OF SOCIAL REDUCTIONISM: SOCIOLOGICAL INTERPRETATION

У статті представлено соціологічну інтерпретацію буття тоталітарної людини в умовах суспільного редукаціонізму, характерного для тоталітарного суспільства. Зазначається, що сучасною соціологією переосмислюється зміст таких категорій як «суспільство», «справедливість», «прогрес» тощо; цим покладено початок новим підходам до аналізу політичних режимів, як одного з визначальних чинників дослідження структурної організації суспільного життя та соціальних трансформацій. Підкреслюється, що міждисциплінарні дослідження тоталітаризму є в умовах сучасності актуальними, оскільки застосування тоталітарних методів у процесі керування громадським життям подекуди мають місце в суспільствах і державах XXI століття. Актуалізується питання щодо аналізу проблематики тоталітарного суспільства, який у соціологічних теоріях має переважно епізодичний, ніж систематичний характер, причому дослідження вказаного феномену здійснюється здебільшого в контексті розгляду прогресивних моделей суспільного устрою, зокрема – демократії. В якості кваліфікаційної характеристики тоталітарних суспільств запропоновано застосувати поняття «суспільний редукаціонізм». Акцентовано увагу на альтернативі тоталітарному суспільству – громадянському суспільстві, яке пропонується досліджувати міждисциплінарно – у філософсько-світоглядному, соціально-політичному та у культурно-історичному вимірах. Репресивна колективна відповідальність за результати функціонування тоталітарного суспільства знищила проблему суспільної та особистої моралі, внаслідок чого почалися процеси руйнації відповідальної, мислячої, самостійної особистості та поступового знищення її як соціального феномена. Зроблено висновок про те, що загальним знаменником репресивного впливу тоталітарного суспільства на людину постає перетворення особистості в частинку маси, а також генерування безальтернативного соціального конформізму, підкорення та інтолерантності. Доведено, що становлення і розвиток тоталітарного суспільства є процесом мінімізації можливостей людини самореалізуватися в соціумі, оскільки тотальне одержавлення всіх сфер суспільного життя й домінування єдиної політичної партії робить людину абсолютно залежною від діючої влади.

Ключові слова: соціологія, тоталітаризм, тоталітарне суспільство, політичний

режим, редукаціонізм, «масовидна людина», репресивний вплив, маса, громадянське суспільство, особистість, соціальна екзистенція.

The article presents a sociological interpretation of the existence of a totalitarian man in the conditions of social reductionism, characteristic of a totalitarian society. It is noted that modern sociology rethinks the content of such categories as «society», «justice», «progress», etc.; this marked the beginning of new approaches to the analysis of political regimes, as one of the determining factors in the study of the structural organization of social life and social transformations. It is emphasized that interdisciplinary studies of totalitarianism are relevant in today's world, as the use of totalitarian methods in the management of public life sometimes takes place in societies and countries of the XXI century. The issue of analysis of the problems of totalitarian society, which in sociological theories is mostly episodic rather than systematic, is being raised, and the study of this phenomenon is carried out mostly in the context of progressive models of social order, including democracy. It is proposed to use the concept of «social reductionism» as a qualification characteristic of totalitarian societies. It is emphasized that interdisciplinary studies of totalitarianism are relevant in today's world, as the use of totalitarian methods in the management of public life sometimes takes place in societies and countries of the XXI century. The issue of analysis of the problems of totalitarian society, which in sociological theories is mostly episodic rather than systematic, is being raised, and the study of this phenomenon is carried out mostly in the context of progressive models of social order, including democracy. It is proposed to use the concept of «social reductionism» as a qualification characteristic of totalitarian societies. It is concluded that the common denominator of the repressive influence of totalitarian society on man is the transformation of the individual into a part of the mass, as well as the generation of unalterable social conformism, subjugation and intolerance. It is proved that the formation and development of a totalitarian society is a process of minimizing human opportunities for self-realization in society, as the total nationalization of all spheres of public life and the dominance of a single political party makes a person completely dependent on the current government.

Key words: sociology, totalitarianism, totalitarian society, political regime, reductionism, «mass man», repressive influence, mass, civil society, personality, social existence.

УДК 316.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.1>

Шапошникова І.В.

д. соціол. н., професор,
декан факультету психології, історії та соціології
Херсонський державний університет

Костючков С.К.

д. філос. н.,
професор кафедри філософії,
соціології та соціальної роботи
Херсонський державний університет

Вступ. Сучасна соціологія демонструє досить глибокі зміни дослідницького ландшафту, змінюючи зміст і напрями розвідок, концентруючи увагу на, в першу чергу, специфіці соціальних відносин у різних аспектах. У фокусі дослідницької уваги сучасних соціологів авангардні позиції займають питання фундаментальних прав людини, які покликані забезпечувати захист від впливу на індивідуальне й суспільне життя деструктивно діючих соціальних, економічних, політичних чинників. У основі практичної реалізації теоретичних побудов соціології XXI століття має бути, як бачиться, всебічна турбота про суспільство в усіх його формовиявах і захист тих суспільних інтеракцій, у просторі яких людина відчуває себе не елементарною структурною одиницею соціуму, а продуктивним творцем, гармонійно поєднаним із природним і соціальним світом. В умовах розвитку національних держав і, в той же час, невпинного процесу глобалізації, держава та суспільство, як і в минулому, продовжують відстоювати свій статус найбільш знакових пунктів соціологічного аналізу. На відміну від так званої «драматичної соціології», в межах якої дослідження реалізується «тут, зараз і таким чином», у контексті соціологічної інтерпретації політичної рефлексії наукові розвідки дають результати за умов використання ретроспективного підходу. Він реалізується шляхом аналізу документів, літературних джерел, засобів масової інформації тощо, які, через застосування ефективного дослідницького інструментарію, визначаються досить чітким соціологічним навантаженням.

Мета дослідження полягає в соціологічній інтерпретації буття тоталітарної людини (*homo totalitaris*) в умовах тоталітарного суспільства, що визначається як редуковане.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова парадигма дослідження суспільних інститутів і процесів диктує необхідність виявлення їх розвитку й становлення в трансісторичному аспекті, але і продукування оптимальних напрямків облаштування суспільства в умовах транзитивності й глобалізації світу, розмислів щодо ймовірної стратегії суспільного розвитку з урахуванням стохастичності та евентуальності епохи постмодерну. Як зазначав у своїх попередніх публікаціях один із авторів, зафіксована в сучасних дискурсах «...фінальність людського буття підтверджується також його історичною детермінованістю – постмодернізм не скасовує поділу часу на минуле (потенційне),

сьогодення (актуальне) і майбутнє (перпетуальне) – він змінює ступінь їх переважання. У «домодерному» (традиційному) суспільстві минуле панувало над сьогоденням і майбутнім, суспільний розвиток будувався на дотриманні законів, звичаїв і традицій минулого. Модерне (індустріальне) суспільство вірило в нескінченні можливості розуму, його прогностичні можливості, створювало сміливі футуристичні проекти, ідеалізувало майбутнє відносно сьогодення й минулого. Постмодерне (постіндустріальне) суспільство стверджує домінування теперішнього як над минулим, так і над майбутнім» [7, с. 104].

Слід зазначити, що дослідження суспільства і держави, їхньої взаємодії в різних аспектах, а також форм державного правління і устрою, типів політичних режимів, актуалізуються не тільки в контекстах політичної науки, але й соціології, «понадзавданням» якої є дослідження фундаментальних засад функціонування елементів суспільства та визначення їх соціального статусу, зважаючи на специфічні умови XXI століття. Не випадково у сучасній соціологічній лексикон увійшло поняття «турбулентний соціум», як характеристика сучасного стану суспільства, що характеризується ситуацією динамічного хаосу, поліваріантності та стохастичності розвитку. Складність зазначеного дослідницького завдання пов'язана не тільки з об'єктивними особливостями самого предмета дослідження, закономірно виникають перепони теоретичного й методологічного змісту, пов'язані з тим, що домінуючі в сучасній соціології структурно-функціональні методи, ефективність яких виявляється переважно в процесі аналізу стабільних соціальних систем, але відносно тих систем, що відрізняються нестабільністю, варіабельністю та нестійкістю, їхня результативність виявляється незначною.

Важливо врахувати, що переосмислення сучасною соціологією змісту певних соціально-філософських категорій, таких як, зокрема, «суспільство», «справедливість», «прогрес» тощо, поклато початок новим підходам до аналізу політичного режиму, як одного з визначальних чинників структурної організації суспільного життя та соціальних змін. У сучасній соціології наявними є орієнтири для розуміння модерних процесів розвитку суспільства, стратегій і перспективних трендів його еволюції. В умовах сучасності соціологія дає можливість з'ясувати, які події формують процеси, детермінанти й чинники структуризації, функціонування та розвитку суспільства. Соціологічний аналіз політичних режимів демократії, авто-

кратії, тоталітаризму репрезентує їх базові характеристики у вигляді проєкції певного суспільно-політичного простору та соціального часу на реальні або задані бажаними параметрами моделі соціуму. Дослідницький інтерес до тоталітаризму вбачається цілком закономірним, оскільки в країнах пострадянського простору все ще зберігаються, в різній мірі гостроти й інтенсивності, рудименти вказаного політичного режиму. В цілому, міждисциплінарні дослідження тоталітаризму є актуальними, оскільки застосування тоталітарних методів у процесі керування громадським життям подекуди мають місце і в сучасних суспільствах і державах, навіть за наявності елементів громадянського суспільства і демократичних принципів функціонування політичної системи.

Французький соціолог і політолог Р. Арон у ряді своїх наукових праць, зокрема в класичному творі «Демократія і тоталітаризм», аналізує різні форми правління в сучасних державах і доходить висновку, що найбільша небезпека для будь-якого суспільства криється в тоталітаризмі. Саме Р. Арон визначив сталінський політичний режим як апогей тоталітаризму, як довершену в своїй антигуманності модель суспільного життя, реалізація якої провокує стійкий регрес держави і суспільства. В якості ключових рис сталінського, а дивлячись ширше – радянського, соціалістичного тоталітаризму, французький учений визначає: по-перше – однопартійність та практично священну непохитність і непогрішимість державної ідеології; тільки єдина партія здатна забезпечити монолітність суспільства, в якому індивідуальні та групові (колективні) інтенції набувають обрисів генералізуючої конгеніальності – близькості по духу всіх членів суспільства. В соціологічних контекстах єдина партія в умовах тоталітаризму є тим структурним елементом, завдяки якому фундаменталізується суспільна споруда, і без якої вона приречена бути частково або повністю зруйнованою. По-друге, в тоталітарному суспільстві практично безмежно домінує адміністративна бюрократія та партійна номенклатура, які здійснюють керівництво державою і суспільством на умовах централізованого планування. По-третє, жорстка, а в мотивах соціальної екзистенції – жорстока суспільна ієрархія, слугує потужним каталізатором деструктивних процесів і явищ у суспільстві, які активізують прояви соціальної нерівності та, відповідно – фрустрації, для деескалації яких державна машина беззастережно застосовує потужний репресивний апарат [5].

Австрійсько-британський філософ, політолог і економіст Ф. Хайек у класичному творі «Шлях до рабства», котрий побачив світ 1944 року, пов'язує ґенезу та подальший розвиток тоталітаризму з антиліберальними та соціалістичними політичними течіями другої половини XIX століття, які рішуче заперечували абсолютну цінність людини, розглядаючи її як певний пункт у процесі поступального руху до реалізації конкретної колективної мети. Дослідник зосереджував увагу на тому, що централізоване економічне планування неминуче призведе до поразки ліберального суспільства як найвищого прогресивного досягнення Європи [6].

Оригінальний погляд на феномен тоталітаризму запропонувала німецько-американська дослідниця Х. Арендт: у своїх творах вона підкреслює, що тоталітаризм з'являється та розвивається на тлі процесу масовизації індустріального суспільства. Так зване масове суспільство базується на безкласовості, браку загальних суспільних інтересів і мотивів, які б мали достатній потенціал для активізації та диверсифікації різних форм громадської діяльності. Невизначеність у соціальному середовищі є джерелом масштабної соціальної апатії та аномії, які, в даному контексті – органічно поєднуються зі стихійним прагненням людей до політичної влади. Певний історичний успіх тоталітарних режимів, на думку дослідниці, можна пояснити цілеспрямованою соціальною ізоляцією міжособистісних інтеракцій. Для Х. Арендт тоталітаризм – це режим, який не обмежується ніякими класичними формами деспотизму й тиранії: він потребує для себе постійної мобілізації підданих і не дозволяє суспільству стабілізуватися на основі певної ієрархічної структури [4].

Аналізуючи державну політику з позицій прагнення влади до створення «масовидного», гомогенного суспільства, об'єднаного єдиною генералізуючою ідеєю, можна достатньо чітко окреслити тенденції до формування в конкретному суспільстві складових елементів політичного режиму тоталітаризму. Втім, аналіз проблематики тоталітарного суспільства в соціологічних теоріях має переважно епізодичний, ніж систематичний характер, причому дослідження вказаного феномену здійснюється здебільшого в контексті розгляду більш прогресивних моделей суспільного устрою, зокрема – демократії. При цьому в якості одиниці аналізу соціальності традиційно для сучасної соціології постає не форма організації суспільства, а соціальних дій та їх суб'єктів. Сприйняття демократичного

режиму як головної (але не єдиної) умови суспільного прогресу, не повинно втрачати своєї нормативної цінності, зважаючи на те, що експоненціальне прискорення процесів соціальної деградації, правового нігілізму та політичної фрустрації може привести до відродження тоталітарних тенденцій у, зокрема, державах демократичного транзиту.

У якості кваліфікаційної характеристики тоталітарних суспільств обґрунтованим вбачається використання поняття «суспільний редукціонізм». У широкому розумінні редукція – це (від лат. *reductio* – повернення, спрощення, відхід назад) – процес або дія, що спричинює зменшення або спрощення чогось. У основу соціальних дій покладено не «атомарні факти» (за М. Вебером), а цінності, які є суб'єктивними преференціями індивідів і формуються в культурно-історичному контексті їхнього буття. А отже раціональність репрезентується не як цільова, але як ціннісна: вона виявляє себе в якості засобу реалізації уявлень членів соціуму про те, яким має бути зафіксоване в групових інтенціях суспільство. Для сучасної наукової традиції характерно розглядати будь-яку інституцію суспільної реальності як реіфікацію будь-якої ідеї – бажано, щоб вона мала інтегруючий, об'єднувальний характер.

Характеризуючи спрощення або редукцію суспільного життя, німецький соціолог Р. Стіхве наголошує на тому, що сучасна соціологія здійснює описування суспільства формами диференціації, які є наявними в ньому. «Сучасне суспільство, як ми знаємо його вже 250 років, засновано на повній заміні усталеній формі порядку. На заміну ієрархічно структурованим станам приходять комунікативні системи, впорядковані за тематичними проблемами та соціальними функціями. Всі ці комунікаційні системи є світовими системами: держава, економіка, релігія, наука, освіта, право, мистецтво, спорт, засоби масової інформації, система охорони здоров'я, а також система сімейних відносин. Жодне повсякденне життя не відбувається тільки в одній із цих функціональних систем. Замість того, щоб належати до них, людина вибірково приймає в них участь (соціологи називають це включенням), а люди, котрі задіяні в функціональних системах – це індивіди, що індивідуалізуються завдяки різноманітності форм своєї участі. Індивід існує поза цими функціональними системами і пов'язаний із ними тільки у випадкових подіях. Крім самого порядку функціональних систем, індивідуальність – ще один революційний винахід сучасного суспільства» [8].

Ми пов'язуємо суспільний редукціонізм саме з тоталітарним суспільством, у якому спрощення функціональних систем соціуму за рахунок безальтернативності, диктату й репресій, політичного й правового свавілля, обмеження громадянських свобод, а також дегуманізації соціальних практик, надають йому характерних ознак суспільного регресу. Альтернативою тоталітарному суспільству, апріорно – закритому, слугує громадянське суспільство, яке за визначенням є відкритим. Історія вивела на арену цивілізації два проекти тоталітарних суспільств – комуністичний (інтернаціонал-соціалістичний) і фашистський (націонал-соціалістичний), у яких, попри певні відмінності, безумовно і послідовно заперечується суверенна особистість як фундаментальна запорука соціального порядку. Тоталітарна держава уніфікує соціокультурний простір, охоплюючи всі сфери суспільства та знищуючи за допомогою відповідних репресивних інституцій будь-які прояви плюралізму думок і свободи дій. Вочевидь, відсутність або слабкість громадянського суспільства та, як наслідок, превалювання держави в усіх сферах соціуму, призводить до суспільного редукціонізму, в умовах якого спрощуються, за рахунок заміни плюралізму репресивним, а відтак – контрпродуктивним «єдинодумством», процеси функціонування всіх складових суспільного життя.

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що оптимізація стану людини в соціумі є можливою тільки за умов функціонування і розвитку такого суспільства, в якому суверенна особистість, вільний і відповідальний громадянин є ключовим елементом структури та безумовно важливою умовою існування. Саме таким соціальним утворенням є громадянське суспільство, яке необхідно досліджувати міждисциплінарно – у філософсько-світоглядному, соціально-політичному та у культурно-історичному вимірах. Поступальний рух соціуму в напрямі, визначеному суспільними інтенціями, реалізується індивідом – людиною, яку слід розглядати як індивідуальне уособлення загальної особистості: висловлюючись мовою математики, можна казати, що індивід є функцією розвитку суспільства. На відміну від тоталітарного суспільства – репресивного, антигуманного, безкомпромісного – громадянське суспільство засновується на вільній, освіченій, толерантній, духовній особистості, котра покликана бути носієм інформаційної культури, гуманістичних ідей, спрямованих на піднесення рівня якості життя та досягнення соціальної справедливості.

Громадянське суспільство, підкреслює вітчизняний дослідник Д. Шевчук «... найчастіше визначається як таке суспільство, де втручання влади в життя громадян зведене до мінімуму. Іншими словами, концепція громадянського суспільства приймає в антропологічному аспекті наявність свідомих громадян, що прагнуть реалізувати свої соціальні, економічні, культурні інтереси, а в політичному – зведення функцій держави до того, що в лібертаріанській традиції вдало окреслюється метафорою «нічного сторожа» (тобто забезпечення порядку та безпеки своїх громадян). Таким чином, своєрідним ідеалом громадянського суспільства є людина, яка прагне самореалізації» [3, с. 8].

У тоталітарній державі в якості понадзавдання суспільного життя наявною є певна «метаідея», яка фіксується в суспільній свідомості в якості результату втілення вищої істини. Особиста незгода з такою метаідеєю в тоталітарному суспільстві загрожує індивідові соціальним остракізмом, позбавленням волі або навіть життя. В СРСР, в якості генеральної об'єднуючої ідеї, фігурувала побудова комунізму – міфічного суспільного ладу, який зусиллями ідеологів набув обрисів усезагальної мрії. Редукціонізм тоталітарного суспільства полягає в тому, що в ньому немає (або є в доволі незначній кількості) різноманітних форм громадських об'єднань – спілок, асоціацій, товариств, клубів, які дають можливість реалізувати найрізноманітніші потреби та інтереси громадян, із урахуванням їх індивідуальних схильностей, інтересів, амбіцій. Ірландський письменник Оскар Уайльд стверджував, що існують тільки дві трагедії – перша, коли людські мрії не здійснюються і друга, коли вони збуваються: саме це і є трагедією. Парадоксально, що мрія побудови комунізму так і не була реалізованою, але сам процес руху до здійснення цієї мрії виявився для мільйонів радянських людей справжньою трагедією. Примусова колективна відповідальність за результати функціонування тоталітарного суспільства знищила проблематику суспільної та особистої моралі, внаслідок чого активізувався процес руйнації відповідальної, мислячої, самостійної особистості та почалося поступове, неупинне знищення її як соціального феномена.

Аналіз суспільства або процесів його формування висуває в якості першочергового завдання прискіпливе дослідження ситуації людини в даному суспільстві. Роль людини, в процесі розкриття її сутності, природи та цивілізаційної місії, не можна редукувати до виключно суб'єктивного чин-

ника, що характерно для епохи постмодернізму. Феномен людини, зважаючи на його складність, багатоаспектність і певну невизначеність напрямів подальшого вивчення, активізує процеси дослідження не тільки об'єктивних, але й суб'єктивних чинників суспільного буття. В тоталітарному суспільстві людина існує лише як частка всеохопної соціальної тотальності; для члена тоталітарного суспільства характерним є безсуб'єктне існування, яке не передбачає автономії особистості, волевиявлення та самовизначення. Подібне суспільство генерує ірраціоналізм міжособистих відносин, актуалізує не творчі, життєстверджуючі риси людської природи, а навпаки – маніфестує деструктивні, антигуманні, контр-культурні вияви поведінки індивідів.

Тоталітарна людина (*homo totalitaris*) «вкладається» у широкий діапазон галереї образів, що населяють соціальний простір – від «понадлюдини» до «недолюдини», від партійного чиновника або державного функціонера до «гвинтика»-робітника або безправного селянина. З точки зору соціології будь-яке ієрархізоване суспільство провокує амбівалентний стан кожної особистості: кожна людина одночасно може бути і розпорядником, і підлеглим по відношенню до інших людей, а отже, зникає простір свободи, в кращому випадку – редукується до жорсткого «прокрустового ліжка» конкретної соціальної ролі. В даному контексті можна вести мову про тоталізацію соціальної реальності як такої: підкорення людей суспільному цілому являє собою найбільш яскраву рису тоталітарного суспільства. В такій ситуації *homo totalitaris* перестає бути особистістю, ключовою рисою якої є свобода волі, наявність такого собі «внутрішнього закону», простір для реалізації якого в тоталітарному суспільстві стискається до тимчасового простору фізичної свободи людини. Дискредитація духовності в тоталітарному суспільстві призвела до профанації моралі, що перетворилося на фасцинацію насилля як інструменту соціальної трансформації у напрямі суспільного регресу.

У тоталітарному суспільстві наявною є інверсія в міжлюдських стосунках установок солідарності й взаємодопомоги в бік культивування індивідуалізму й егоїзму, та, як наслідок – ствердження цинічної моралі як викривленої норми соціальних взаємин. А відтак «Методи соціальної атомізації, порушення традиційних зв'язків між громадянами, здійснюваної тоталітарним режимом, безпосередньо пов'язані зі здійсненням контролюючих функцій. Тому надзвичайно важливе значення має ство-

рення тоталітаризмом власних проміжних організацій – груп, які виражатимуть визначені режимом інтереси громадян та об'єднуюватимуть їх. Контрольованість цих груп з боку держави спричиняє залежність індивідів від неї, посилює обмеження їх свободи, оскільки перешкоджає незалежному об'єднанню у групи. Отже, маніпулювання та мобілізація населення є більш досяжними саме за умови залежності від централізованої організації суспільства. При цьому важливим є опосередкування міжособистісних стосунків, їх стандартизація та уніфікація» [2, с. 35].

Слід зауважити, що соціальна диференціація, наявна в тоталітарному суспільстві, всупереч ретельно інтегрованої у суспільну свідомість доктрині «загальної рівності», етіологічно впливає на структуру особистості *homo totalitaris*, абсолютизуючи значущість зовнішнього соціального контролю з боку держави в особі конкретних, зокрема – репресивних інституцій і стимулюючи деструкцію механізмів суб'єктивної самоорганізації, самостійного вибору життєвої стратегії, а також індивідуальну відповідальність за власні рішення та вчинки. Ідеологи тоталітарного суспільства використовують феномен «передачі настрою» в людських спільнотах, у тому числі – неформальних, аморфних, нестійких, таких як юрба або маса. Так звана «масовидна людина» формує роз'єднану тотальним страхом спільноту розгублених, дезадаптованих, фрустрованих, нерідко – маргіналізованих людей, буття яких обмежується простором, де мають місце класові чистки, терор, експропріація, боротьба з усім «іншим», політичні репресії, колективізація тощо.

Феномен маси ґрунтовно дослідив австрійсько-британський учений і письменник Е. Канетті. В творі «Маса і влада» дослідник наголошує, що маса завжди вимагає зростання: процесу зростання природи не покладає меж, але масу можна обмежити за допомогою спеціальних інститутів. Насильницьке обмеження призводить до небезпеки «виверження маси», що й спостерігається в історії людства час від часу. Маса вимагає спрямування, вона завжди в русі за напрямом до чогось; напрям, спільний для кожного елемента маси, підсилює ефект рівності; мета, однакова для всіх, скасовує приватні цілі, визнання яких є згубним для маси. Всередині маси домінує рівність, яка самою масою ніколи не піддається сумніву. Рівність є важливою фундаментально, масовий стан і визначається саме як стан абсолютної рівності. Маса тяжіє до щільності, вона ніколи не може бути надмірно тісною або занадто

щільною, не повинно бути проміжків між людьми, в ідеалі все в суспільстві повинно бути самою масою [1].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що попри відносну усталеність, уявлення щодо якісного змісту тоталітарного (соціально редукованого, закритого) і демократичного (громадянського, відкритого) суспільств підпадають під дію принципу розвитку, а отже – еволюціонують разом із суспільним буттям та свідомістю. Зазнають кардинального переакцентування складові аксіологічного поля, домінує штучне й здебільшого механічне поєднання традиційних уявлень про справедливість, про добро і зло, про вічне та ефемерне, сакральне й профанне тощо. Різного ґатунку політичні сили виправдовують елементи тоталітарного режиму, бо вони, начебто, є необхідними навіть в умовах розвиненої демократії в умовах, коли цій самій владі народу загрожують небезпеки подальшого розвитку й навіть існування. Тоталітарна, «масовидна» людина позбавлена не тільки свободи, поваги і самоповаги, власної точки зору тощо; держава позбавляє *homo totalitaris* і віри в Бога: тоталітарна влада знищує віру в людських душах, вона сама себе призначає «божественною» владою. Тоталітарна людина стає часткою такого собі «вищого суб'єкта», з яким вона себе асоціює, навіть – прагне духовного злиття. В цьому є апофеоз духовної руйнації тоталітарної людини, протистояти якій можна тільки через вільне громадянське суспільство, правову державу, демократію, слідування ідеалам справедливості, миру, соціальної злагоди.

Висновки. Важливо підкреслити – загальним знаменником репресивного впливу тоталітарного суспільства на людину постає перетворення особистості в частинку маси, генерування безальтернативного соціального конформізму, підкорення та інтолерантності. Становлення і розвиток тоталітарного суспільства є процесом мінімізації можливостей людини самореалізуватися в соціумі, оскільки тотальне одержавлення всіх сфер суспільного життя й домінування єдиної політичної партії робить людину абсолютно залежною від діючої влади. В тоталітарному суспільстві практично немає громадських об'єднань – спілок, асоціацій, тощо, які дають можливість реалізувати потреби та інтереси громадян, із урахуванням їх індивідуальних запитів, схильностей і інтересів. Це дає підстави кваліфікувати тоталітарне суспільство як редуковане. В такій ситуації *homo totalitaris* перестає бути особистістю, ключовою рисою якої є свобода волі, наявність такого

собі «внутрішнього закону», простір для реалізації якого в тоталітарному суспільстві стискається до тимчасового простору фізичної свободи людини. Дискредитація духовності в тоталітарному суспільстві призвела до профанації моралі, що перетворилося на фасцинацію насилля як інструменту соціальної трансформації у напрямі суспільного регресу. Отже, становлення й розвиток тоталітарного суспільства є процесом мінімізації, в критичній інтерпретації – нігіляції, можливостей людини жити вільно й відповідально, з достатнім рівнем автономії від політичної влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Канетти Э. *Масса и власть* / пер.с нем. Л. Г. Ионина. М. : Астрель, 2012. 574 с.
2. Чабанна М. В. Політична культура тоталітарного суспільства. *Наукові записки. Політичні науки*. 2008. Т. 82. С. 34–39.
3. Шевчук Д. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення. *Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи* : колективна монографія; за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острог : ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 328 с. С. 8–20.
4. Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt, Brace, Jovanovich, 1973. 576 p.
5. Aron R. *Democracy and Totalitarianism*. Littlehampton Book Services Lt, 1968. 288 p.
6. Hayek F. *The Road to Serfdom*. London, N.Y., 2006. URL: https://ctheory.sitehost.iu.edu/img/Hayek_The_Road_to_Serfdom.pdf
7. Kostyuchkov S. K. Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2018. № 13. P. 100–111. DOI: 10.15802/ampr.v0i13.131967
8. Stichweh R. Simplification of social life. *Interdisciplinarity. The Zif's Blog*. 2020. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=ud5ZHhUAAA-AJ&cstart=200&pagesize=100&citation_for_view=ud5ZHhUAAA-AJ:yhXl426oeGMC